

Wer-iz-wer: Avraham Sutzkever

Fred Borensztajn

Wie is Sutzkever? De laatste Jiddisje dichter van formaat? Hij is van 1913 en leeft nog, zij het dat hij al jaren met een slechte gezondheid kampt. Hij heeft alles in zich om net zo beroemd te worden als Bashevis Singer: Joseph Roth noemt hem, nadat Sutzkever hem in 1938 een enkel gedicht heeft voorgedragen, de nieuwe ster van Wilna, Boris Pasternak en Ilja Ehrenburg vertalen zijn gedichten in het Russisch en Chagall herkent in hem een verwante geest en illustreert zijn eerste dichtbundels. Maar vandaag de dag is Sutzkever buiten de kring van liefhebbers van het Jiddisj nagenoeg onbekend.

Avraham Sutzkever werd geboren in Smargon, een plaatsje in de buurt van Wilna, waar ook Mosje Koelbak vandaan kwam. Zijn ouders verlaten twee jaar na zijn geboorte – op de vlucht gedreven door moordende en brandstichtende kozakken – Smargon en komen terecht in Omsk in Siberië. Zij zijn daar niet de enige joden en zijn vader, die in Smargon een lederwarenfabriekje had, kan zijn gezin in Siberië in leven houden met het geven van joodse les. Na de tragische dood van de vader – die dan net dertig is – keert de familie in 1922 terug naar Wilna. Het Siberische sneeuw-, ijs- en steppenlandschap heeft zich voorgoed in de herinnering van de negenjarige jongen gegrift, maar daarover later. In Wilna gaat de jonge Sutzkever naar een middelbare school waar de voertalen Pools en Hebreeuws zijn. Hij verdiept zich in de bibliotheek van het YIVO in de klassieke Jiddisje literatuur en leert op eigen gelegenheid Russisch om Poesjkin te kunnen lezen.

Zijn eerste gedicht wordt in 1933 in een weekblad in Warschau gepubliceerd. In Wilna sluit hij zich in 1934 aan bij de joodse kunstenaarskring *Joeng Wilne*. Hij heeft echter weinig op met hun dichtkunst en evenmin met de gevestigde Jiddisje literatuur in Oost-Europa – met uitzondering van zijn zeventien jaar oudere plaatsgenoot Koelbak – en heeft meer affiniteit met de Inzichisten (Glatstein en anderen) in New York. In de jaren tot aan de oorlog wordt zijn naam als dichter gevestigd. Hij publiceert tot 1940 twee goed ontvangen dichtbundels, waarin het thema van de natuur een belangrijke rol speelt.

De tot dan toe weinig politiek bewuste Sutzkever wordt na de Duitse inval in 1941 niet alleen cultureel actief binnen het getto, maar raakt ook betrokken bij het fysieke verzet tegen de bezetter. Wanneer hij als dwangarbeider de taak krijgt opgelegd handschriften, boeken en kunstschaten te verzamelen en gereed te maken voor de verzending naar Duitsland, zorgt hij er met een aantal collega's voor dat een groot deel van de kostbare boeken onder de grond verdwijnt. Op een gegeven moment moet hij zijn toevlucht zoeken binnen de riolen van de 'onderstad' – hij zal over deze episode de 159 bladzijden lange gedichtencyclus *Gehejmsjtot* schrijven. Op 12 september 1943 – elf dagen voor de liquidatie van het Wilner getto – weten Sutzkever en zijn vrouw met een aantal andere leden van het verzet het getto via het rioleringsstelsel te ontvluchten. Ze sluiten zich aan bij een joodse partizaneneenheid in de bossen van Narotsj, in de buurt van Wilna.

Berichten over Sutzkevers roem als dichter en partizanenstrijder bereiken de autoriteiten in de Sovjet-Unie en hij wordt in april 1944 door de Russen met een vliegtuig uit de bossen opgehaald en overgebracht naar Moskou. Daar spreekt hij samen met Ilja Ehrenburg uit naam van het door de autoriteiten gesponsorde 'Joods Antifascistisch Comité'¹ de menigte in meetings toe om hen aan te moedigen in de strijd tegen het nazisme. Sutzkever zal tot het einde van de oorlog in Moskou blijven. Hij schrijft er in de zomer van '44 zijn bekende boek over het Wilner getto dat in november 1945 in Parijs wordt gepubliceerd. Via Ehrenburg komt hij bovendien in contact met alle bekende joodse en niet-joodse kunstenaars, waaronder Pasternak en mensen als Markisj, Hofstein en Bergelson en de bekende acteur Michoils. Vermeldenswaardig is nog het verhaal hoe hij met Michoils meegaat naar Kaganovitsj, een van de sterke mannen van het Politbureau en de zwager van Stalin, om hem over de gebeurtenissen in Wilna te informeren en daarbij in de gloed van zijn verhaal van Russisch overgaat op Jiddisj. Excuses zijn niet nodig, zegt Kaganovitsj, hij verstaat die taal immers goed. De Sovjet-Unie vaardigt hem in februari 1946 af naar Neurenberg om daar te getuigen voor het tribunaal.

Zonder enige twijfel zou Sutzkever hetzelfde lot hebben ondergaan als Michoils, Markisj,

Bergelson, Koelbak en alle anderen als hij niet in 1946 gebruik had weten te maken van zijn recht om als Pools repatriant (Wilna was voor 1941 Pools) ‘terug te keren’ naar Polen. Vanuit Lodz helpt hij mee een deel van het YIVO-archief (manuscripten, zeldzame boeken en andere kunstschaten) dat hij in zijn gettotijd had laten ‘verdwijnen’ weer boven water te krijgen en in het geheim over te brengen naar New York. In 1947 vertrekt Sutzkever naar Parijs en een halfjaar later begeeft hij zich met vrouw en dochter aan boord van het illegale schip de Patria op weg naar Palestina.

Portret van Sutzkever van de hand van Marc Chagall

Jeugd in Siberië

Terug naar de jeugd van de auteur. In Sutzkevers werk, waarin de natuur vaak centraal staat, is een zekere nostalgie terug te vinden naar het landschap uit zijn vroegste kinderjaren, de Siberische steppen. Vrienden van hem vertellen dat hij, wanneer hij pas in Israël is, diep onder de indruk is van de Negev-woestijn. De aanblik van het dorre landschap van de Negev roept, hoe tegenstrijdig dat op het eerste gezicht ook klinkt, sterke reminiscenties bij hem op aan zijn jeugd jaren in Siberië.

Maar behalve door sneeuw, ijsvlakten, kou en in zekere zin ook armoede worden zijn jeugdherinneringen vooral overheerst door de dramatische dood van zijn vader. Hij is dan zeven. Zijn vader sterft, terwijl hij aan het vioolspelen is, aan een hartaanval. Zijn vader speelde zo hartroerend viool, zal hij later schrijven, dat de wolven door de met ijs afgezette ramen kwamen gluren. Sutzkever heeft verschillende gedichten aan Siberië en de dood van zijn vader gewijd. De gedichtenreeks *Sibir* verscheen in 1952 in de Hebreeuwse vertaling, in 1953 in het Jiddisj en in 1961 in het Engels. Chagall, die vond dat Sutzkever dichtte zoals hij schilderde, maakte voor deze uitgave acht pentekeningen, waaronder het bekende ‘portret’ van Sutzkevers vader (die hij alleen uit de verhalen van de dichter zelf kende; zie blz 21). Hieronder twee strofen uit de bundel *Sibir*.

‘Zog, woe endikt zich di welt, o, tate?!’
 filosofisj mon ich a basjejd.
 Koemt an entfer: ‘Hinter jener chate’
 Oifn bargsjpits, woe di zoen fargejt.’
 Emes take? Oib azoi – nit klern,
 Onjogn di sjkië²! Oen ich loif
 Oibn doerch a zilbernets foen trenn,
 Woe di welt zich endikt, barg aroif.
 Baim Sibirer got di oign monen,
 ’s zol nit zain main benkenisj oemzist.
 Ale jor biz-mir, jor-miljonen,
 Tsaplen foen di sjnejen: zai bagrist.

Tsoem tatn

Tate, nochn sjlitn mit dain orn³
 Nochgelofn bin ich dir, kedej
 Ontsoejogn ergets dain zikom⁴
 Mit a toib in boezem wais wi sjnej.
 Wen es hot a choeter⁵ dir a naiem
 Oisgehakt a hartsklapiker lom⁶,
 Oen farsjloengen hot dir bald a tehom⁷,
 Woe doe finklst oenter aiz ad-hajem⁸ –
 Hob ich dort arainfaln gewolt!
 Nor main toib iz demolt grod farfloign,
 Ovntzoen bakrejnt mit waisn gold,
 Oen aroif tsoem lebn mich getsoign...

”זאג, ווו ענדיקט זיך די וועלט, אָ, טאטע?!”
 פילאָסאָפיש מאַן איך א באשייד.
 קומט אן ענטפער: ”הינטער יענער כאטע
 אויפן בארגשפיץ, ווו די זון פארגייט.”
 אמת טאקע? אויב אזוי, - ניט קלערן,
 אַניאַגן די שקיעה! און איך לויף
 אויבן דורך א זילבערנעץ פון טרערן,
 ווו די וועלט זיך ענדיקט, בארג ארויף.
 ביים סיבירער גאַט די אויגן מאַנען,
 ס’זאָל ניט זײַן מיין בענקעניש אומזיסט.
 אלע יאָרן ביז-מיר, יאָר-מיליאָנען,
 צאפלען פון די שנייען: זיי באגריסט.

צום טאטן

טאטע, נאָכן שליטן מיט דיין אָרון
 נאָכגעלאָפן בין איך דיר, כדי
 אַנצויאַגן ערגעץ דיין זכרון
 מיט א טויב אין בוזעם ווייס ווי שניי.
 ווען עס האָט א כוטער דיר א נײַעם
 אויסגעהאקט א הארצקלאפיקער לאַם,
 און פארשלונגען האָט דיך באלד א תהום,
 ווו דו פינקלסט אונטער אייז עד-היום –
 האָב איך דאָרט אריינפאלן געוואַלט!
 נאָר מיין טויב איז דעמאָלט גראַד פארפלויגן,
 אַוונטזון באקריינט מיט ווייסן גאַלד,
 און ארויף צום לעבן מיך געצויגן...

¹ boerenhutje; ² zonsondergang; ³ kist; ⁴ herinnering; ⁵ boerenhuisje, hier ‘graf’; ⁶ hakbijl;

⁷ afgrond; ⁸ tot vandaag de dag

De tijd in het getto van Wilna

Sommige mensen hebben zich erover verwonderd dat Sutzkever temidden van alles wat zich rondom hem afspeelt in het getto, lyrische gedichten blijft schrijven. Maar hij is niet de enige voor wie de taal een pantser is en een middel om in de meest benarde tijden zin te geven aan het leven³. Er wordt in het getto zelfs een literaire prijs ingesteld. Sutzkever is de eerste ‘laureaat’ met *Dos Kejverkind*, het grafkind. Bij hem gaat de poëtische drang soms wel erg ver. Wanneer hij achtervolgd door de Duitsers bloedend en wel zijn toevlucht zoekt in een half onder water staande put, vormt zich in zijn gedachten een gedicht over de vreemde kleuring van het water met zijn bloed, wat het effect heeft van een zonsondergang. En wanneer hij een andere keer bij een razzia geen andere uitweg heeft dan zich te verstoppen in een doodkist, sluit hij het deksel en dicht ‘Ik lig hier op mijn doodsbed’. *Ich bin araingekrochn in an orn, tsoegemacht ibern kop dem dek, gelegen in der farsjtikter loeft, oen azoi ligndik in orn hob ich oisgewebt main lid ‘Ich lig in a mise’*².

En ondertussen gaan zijn gedachten uit naar zijn zuster die een jaar of vijftien daarvoor als jong meisje is overleden. Dichter bij haar dan nu is hij nog niet geweest. Het gedicht dat hij later zal publiceren, luidt als volgt (de vertaling is van Willy Brill):

Ik lig in een kist –
als in een mantel van hout,
ik lig.
Laat het een schip zijn
op woelige baren,
laat het een wieg zijn.

איך ליג אין אן אָרון, -
ווי אין הילצערנע קליידער,
איך ליג.
זאָל זײַן, ס׳איז אַ שיפל
אויף שטורמישע כוואליעס,
זאָל זײַן, ס׳איז אַ וויג.

En hier,
waar het lichaam van tijd
afscheid neemt,
roep ik je, zusje,
en jij hoort mijn stem
uit de verte.

און דאָ,
וון עס האָבן זיך גופן
געשיידט מיט דער צײַט -
רוף איך דיר, שוועסטער, -
און דו הערסט מיין רופן
אין ווייט.

Hoe kan in een kist
een lichaam plotseling rillen?
Jij komt.
Ik herken je pupillen,
je adem,
je licht.

וואָס טוט זיך אין מיטה אַ צאָפל
אַ לײב אומגעריכט?
דו קומסט.
איך דערקען דיין שוואַרצאָפל,
דיין אָטעם.
דיין ליכט.

Zo is dus de richtlijn:
heden hier,
morgen ginds,
en nu – in een kist,
als een mantel van hout,
blijft mijn woord zingen.

אזוי איז אפנים דער סדר:
הײַנט דאָ,
מאָרגן דאָרט,
און איצט אין אַ מיטה, -
ווי אין הילצערנע קליידער,
זינגט אלץ נאָך מיין וואָרט.

Het kan niet anders of de ervaringen in het getto en bij de partizanenstrijd in de bossen en het lot van het joodse volk als geheel drukken een groot stempel op het werk van de auteur. Een groot aantal gebeurtenissen uit de gettotijd heeft Sutzkever zowel in proza- als in dichtvorm beschreven. Meijering³ merkt daarover op dat waar de beschrijving in *Wilner geto* (de in de zomer van 1944 geschreven kroniek) feitelijk, somber en zonder opsmuk is, dezelfde gebeurtenis in dichtvorm (soms pas vele jaren later gepubliceerd), lyrisch van toon wordt en een optimistische ondertoon krijgt. Er is ondanks alles hoop voor de toekomst. Om een indruk te geven van de sobere stijl waarin *Wilner geto* is geschreven, hierbij de passage *Main mames toit*. In slechts een paar regels beschrijft hij de moord op zijn pas geboren zoontje en de dood van zijn moeder.

מיין מאמעס טויט

איך בין אוועק צו דער מאמען. זי האָט מיר אָנגעזאָגט אַ שמחה: מיין פרוי האָט געבוירן אין געטאָ-
שפיטאָל אַ קינד. מיין מאמע האָט פארגעסן אָן מורערס געזעצן, אז קינדער געבוירן אין געטאָ מוזן
געטויט ווערן.

אויף מאָרגן נאָך מיין קומען איז שוין דאָס קינד ניט געווען: מורערס באפעל איז אויסגעפירט געוואָרן.
ניט באוויזן קומען צו זיך נאָכן אומגליק מיטן קינד, ערשט אַ נײַער אומגליק: איך גיי צו מיין מאמען,
און מיין מאמע איז פארשוונדן.

איך דערווייז זיך, אז דאָס איז די ארבעט פון דעם דײַטשן אגענט אָבערהארט. בײַנאכט איז ער
געקומען אויף שפיטאָל-גאס 7, וון עס האָט געווינט מיין מאמע, און האָט אוועקגעפירט דעם גאנצן הויף
אין טורמע.

Mijn moeders dood

Ik ga bij mijn moeder langs. Ze heeft goed nieuws voor me: mijn vrouw is in het gettoziekenhuis juist bevallen van een zoon. Mijn moeder was zich er niet van bewust dat Murer (de Gestapo-commandant) een bevel had laten uitvaardigen dat alle pasgeborenen in het getto direct moesten worden gedood.

Wanneer ik de volgende dag in het ziekenhuis kom, is het kind al niet meer in leven; Murers bevel is plichtsgetrouw uitgevoerd.

Terwijl ik nog niet geheel bekomen ben van het ongeluk met mijn zoontje, wacht me al een nieuw onheil: ik wil bij mijn moeder langsgaan, maar ze is spoorloos verdwenen.

Ik kom dan te weten dat dit het werk is van de Duitse politieman Oberhardt. De nacht ervoor is hij op nummer 7 van de Hospitaalstraat gegaan – waar mijn moeder woont – en heeft het hele hofje naar het huis van bewaring laten overbrengen.

אברהם סוצקעווער / לידער פון יס־המוות

כייב מיין מאַכט אַוויטן -
מיט דיין קינד זיין קאַפּ
פאַר די נאַטירקראַפֿט
פאַרמיטלסט
אַזיר פאַר מיין
מאָטער, דעם 18/11
1944

Opdracht van Sutzkever aan Mira Rafalowicz

Wilner geto verschijnt in 1945 in Parijs; enige maanden later in Moskou. In hetzelfde jaar wordt in New York *Di Festoeng* gepubliceerd. In deze dichtbundel staan bekende gedichten die teruggrijpen op gebeurtenissen die ook in de gettokroniek zijn beschreven: *Di Ilerin Mire* (over de onderwijzeres in het getto die met hart en ziel les blijft geven ook al zitten er elke dag minder kinderen in de klas), *A wogn sjich*, *Main mame*, *Ich lig in a mite* en *Di blaiene platn foen Roms droekerei* (over het loden zetsel van de Hebreeuwse boeken dat door de gettostrijders wordt omgesmeed tot kogels). In 1948 verschijnt in Tel Aviv *Gehejmsjtot*. Deze gedichtenbundels zijn in vele talen vertaald.

In Tel Aviv/ Groen Aquarium

Sutzkever richt niet lang na zijn aankomst in Israël met steun van de Histadroet, het Israëliëse vakverbond, *Di goldene kejt* op, een *fertljor-sjrift far literatoer oen gezelsjafleche problemen*. Het zal uitgroeien tot het meest toonaangevende naoorlogse tijdschrift voor Jiddisje literatuur. Veel van zijn later in boekvorm gebundelde proza en poëzie zal eerst in *Di goldene kejt* verschijnen.

Een voorbeeld hiervan zijn de in *Griner Akwaroem* gebundelde verhalen. Ze gaan vrijwel allemaal over gebeurtenissen uit het Wilner getto of over de partizanenstrijd, maar de contouren waarbinnen het gebeurde zich afspeelt, zijn haast metafysisch te noemen. En ook de stijl is opmerkelijk. Het is proza, maar zo dichtelijk van toon dat de critici het over ‘prozagedichten’ hebben. Het zijn geen verhalen die je achter elkaar uitleest, daarvoor is de inhoud, ondanks de geabstraheerde vorm, te aangrijpend.

Hieronder een drietal fragmenten uit *Der sjtraik foen kavronim* (De staking van de doodgravers) als voorbeeld van de stijlform. Het is een van de weinige verhalen die niet over het getto gaan, maar in Tel Aviv spelen⁴. De schrijver komt een klein berichtje in de ochtendkrant tegen dat de doodgravers in staking zijn gegaan. Hij verandert zijn dagprogramma en haast zich naar de begraafplaats om er het zijne over te weten te komen. Tegen wie is de staking gericht en wat willen ze bereiken?

‘Al heel wat jaren is een papieren vogel mijn wekker in dit land. En iedere ochtend, daar kan ik een eed op doen, is die papieren vogel dezelfde en toch een andere.’

Met deze regels begint Sutzkever zijn verhaal, dat is onderverdeeld in zeven stukjes, ‘alef’, ‘bejs’ etc. Wat en wie die papieren vogel is, wordt duidelijk in ‘bejs’.

סקאַצל קומט. מיין פאפירענער פויגל איז דאָ. די צארטע פעדעס פון מיין חלום-נעץ ווערן צעריסן פון זיין טעמפן שנאָבל אין מיין גלעזערנער באלקאָן-טיר אויפן דריטן גאַרן. דורך דער צעריסענער נעץ רינען ארויס די נאכט-געפאנגענע בילדער און סימבאָלן פון מיין פונאנדערגעשפילטער צווייטער נשמה, וואָס איז יונג און הערשעריש בלויז דעמאָלט ווען איך שלאָף. אצינד וועט זי באלד איינדריםלען און ס'וועט איבערנעמען די הערשאפט איבער אלע מייע טוונגען די אנדער נשמה: די רעאלע, די טאַג-טעגלעכע.

איך זע דורך די וויעס ווי דורך א רעגן: ס'רינען ארויס דורך דער צעריסענער נעץ מייע אלע געפאנגענע אוצרות און פאלן אריין מיט א חוזקדיקן געפליעסק אין א מוראדיקן אָפּגרונט.

פאוואָלינקע עפן איך די באלקאָנטיר און ברענג אריין דעם פאפירענעם פויגל אין מיין שלאָפצימער. אונטן, אויף דער ליידיקער גאס, באווייז איך נאָך צו באטראכטן דעם צייטונג-ווארפער מיטן לעדערנעם קאסקעטל. טאקע דעם וואָס איטלעכן באגינען ווארפט ער ארויף קונציק אויף מיין באלקאָן די צייטונג, ארומגעבונדן מיט א רויטן שנירעלע...

Wat een verrassing, mijn papieren vogel is er! De tere draden van mijn droomnet worden verbroken door zijn stompe snavel tegen mijn glazen balkondeur op de derde etage. Door het gescheurde net ontsnappen de nachtgevangen beelden en symbolen van mijn bevrijde tweede ziel, die alleen als ik slaap jong en oppermachtig is. Nu zal hij weldra indommelen en mijn andere ziel, de echte, de dagelijkse, zal het beheer over al mijn daden overnemen.

Ik zie door mijn wimpers als door regen hoe al mijn veroverde schatten wegstromen door het gescheurde net en met een spottende plons in een duizelingwekkende afgrond storten. Langzaam open ik de balkondeur en haal de papieren vogel mijn slaapkamer binnen.

Beneden, in de lege straat, zie ik nog net een glimp van de krantenbezorger met zijn leren petje op. Ja, het is de jongen die iedere ochtend vroeg de in een rood bandje gewikkelde krant handig naar boven mikt op mijn balkon....

Tussen het goede en slechte wereldnieuws komt de verteller in de ‘papieren vogel’ het berichtje tegen over de staking van de doodgravers. Hij begeeft zich naar de plaats van de actie. Wat hij daar allemaal ziet, laten we nu even in het midden. Het volgende, wat filosofische, fragment komt uit ‘hej’.

כ'בלייב שטיין ביי א פריש-אויסגערידלטן קבר ביים ראנד פון דער הויפטאלעע. כאָטש ס'איז האלבער טאָג און די זון לאָזט פריי אירע לעמפערטן, איז דער קבר אָנגעקוואַלן מיט ניכטערער פינצטערניש ווי א דאָרפישער ברונעם. אויף וועמען ווארט ער, אויף א מאן, א פרוי, א יונגלינג, א זקן? ניט שוין זשע וועט דער נייער איינווינער קיין מאָל אין זיין גאנצן טויט ניט בייטן זיין דירה, ניט ארויספאַרן פון דאנען קיין לאַנדאָן, פאריז? קאָן דען געמאָלט זיין, אז מענטשלעכער גייסט זאָל זיך אזוי אויסציען אויף די לאַפאטקעס? אז באוועגונג זאָל זיך לאַזן באהערשן פון רו? און אפשר איז גאָר די ווינונג פארן איינווינער אויף ניט מער ווי א יאָרטויזנט...

Ik blijf staan bij een pas gedolven graf aan de rand van het pad. Hoewel het midden op de dag is en de zon haar vurige luipaarden loslaat, is het graf een en al diepe duisternis als een dorps waterput. Op wie ligt het te wachten, op een man, een vrouw, een jongen, een grijsaard? Zal de nieuwe bewoner nooit meer, zijn hele dood lang, een andere woning betrekken, nooit meer op reis gaan naar Londen, Parijs? Kun je je voorstellen dat de menselijke geest zo het onderspit moet delven? Dat beweging zich moet laten knechten door rust? En misschien verblijft de bewoner er niet langer dan duizend jaar...

En tot slot de laatste passage, ‘zajen’. De plot van dit aardige verhaal wordt de lezer hier onthouden, daarvoor zij verwezen naar Groen Aquarium; nog wel een hint, de verteller brengt de stakingsleider, reb Joelisj, enigszins in verwarring door hem te vragen wie hém, reb Joelisj, zal begraven, mocht zijn hart het plots begeven.

א דיין-דינע מוזיק צעשניידט מיינע געדאנקען. זיי רייסן זיך אָפּ פון זייער באַדן און ווערן זייפנבלאָזן. ס'האָט דאָ עמעץ אין מיר געמאכט אן אָפּעראציע. א קלייניקייט פעלט און א קלייניקייט איז צוגעקומען.

איבער מיין קאָפּ, מיט א האנט צו דערגרייכן, הוידעט זיך אויף א גן-עדן-צווייג א טרילערל, ניט גרעסער פון א פינגעררוט. דערלאנגט א קאָנצערט, אז יאשא חפץ וואָלט אים געמעגט מקנא זיין. ווי פאָמיעשטשעט זיך אין אזא פיזקעלע פויגל א סטראדיוואריוס ביינאנד מיטן מאעסטראָ?

אויף א בית-עלמין טאָר מען ניט הנאה האָבן. דער מוזיקער דרייט זיך אויס מיטן הינטנדל און ער זאלבט מיך, בעת מיין באוונדערונג, מיט זיין טרייסטנדיקן מיסט.

1970

Een ragfijne muziek doorsnijdt mijn gedachten. Ze maken zich los van de aarde en stijgen op als zeepbellen. Iemand heeft in mij een operatie verricht. Er is een kleinigheid weggenomen, en een kleinigheid bijgekomen.

Boven mijn hoofd – met de hand aan te raken – wiegt op een paradijstak een leuwerik, niet

groter dan een vingerhoed. Hij geeft een concert, Jascha Heifetz zou jaloers op hem zijn. Hoe kunnen in zo'n piepklein vogeltje een stradivarius en een maestro huizen?

Op een begraafplaats mag je niet genieten. De muzikant draait zich met zijn achterste naar mij toe en terwijl ik hem bewonder zalft hij mij met zijn troostende poep.

Afrika, Zuid-Amerika en Tel Aviv

Over Sutzkevers naoorlogse jaren heb ik weinig biografische feiten kunnen vinden. Hij bewoont sinds jaar en dag een appartement in het centrum van Tel Aviv, dat vol staat met boeken, en met schilderijen van zijn schilderende dochter. Hoe zijn leven eruitziet is mogelijk te herleiden uit de gedichtenbundels die hij sindsdien heeft gepubliceerd. Gefascineerd als hij is door de natuur maakt hij graag verre reizen. In de jaren vijftig maakt hij rondreizen door de jungle van Afrika en de meest afgelegen streken van Zuid-Amerika en toont zich wanneer hij daarover vertelt een ware ontdekkingsreiziger. Een van de opmerkelijkste verhalen in *Groen Aquarium*, 'A sjmejchl in ek welt', over een machthebber in een uithoek van de wereld, ene William Buck, die de dichter een heldenontvangst bereidt, speelt mogelijk in Afrika. Zijn reizen zijn als regel gecombineerd met voorleessessies. Ook in de jaren daarna houdt hij goed bezochte voorleessessies in Australië, Noord- en Zuid-Amerika en Europa. En in Tel Aviv, waar hij natuurlijk in de allereerste plaats de redacteur van *Di goldene kejt* is, schijnt hij graag in café Exodus te hebben gezeten, om er te schrijven, vrienden te ontmoeten en naar mensen te kijken. Enige verhalen van zijn in 1989 verschenen prozabundel *Di newoeë foen sjwartsaplen* spelen in Jaffa. Voor een Jiddisje auteur die zijn verhalen en gedichten vaak baseert op wat hij dagelijks om zich heen ziet, is er na West 86th Street in New York misschien geen betere plaats te vinden dan Tel Aviv.

Tot besluit een wat luchtiger gedicht uit 1971 over een voorval in zeg lijn 5.

אַרט און צײַט

אַרײַנגעפּלויגן בין איך אין א פּולן אויטאָבוס :
א בינשטאַק אָן דער קעניגין. די בינען -
אויף מענטשן-לשון זשומען זיי. מיר שטייט ניט בײַ דער זכות :
אן אָרט צו זיצן וועל איך ניט געפינען.

איז מילא, וועל איך הענגען ווייטער צווישן דאָ און דאָרט,
מײַן קעמערל איז ניט אין בינשטאַק סײַ-ווי.
סײַדערבארעמט זיך א מיידל און זי טרעט מיר אָפּ איר אָרט,
און זומער-שפּרינקלעך דעקן צו איר תּאוּוה.

פּאַרקלעמט אין קלאַמערס און באַנומען הער איך מײַן גזר-דין,
עס וואַקסט מיר אויס א באַרד א קילאַמעטער,
כײַנער עלטער פּון א קיזלשטיין אין וויסטעניש. איך בין
א שאַטן פּון א בער. נאָר זאָג איר שפּעטער :

- דו קעניגין אין קורצן קלייד פּון אַכצן יאָר, א דאַנק
פאַר געבן מיר דיין אָרט און פאַרן ווייטיק,
דערשרעק זיך ניט אצינד פאַר א משוגענעם געדאַנק :
איך לאָז דיר פּרײַ מײַן צײַט, אויב דיר איז נייטיק.

Plaats en tijd

Ik vlieg binnen in een volle autobus:
 een bijenkorf, zonder koningin. De bijen
 zoemen mensentaal. Ik heb geen status, dus
 vind ik geen zitplaats om mij neer te vlijen.

Nou ja, ga ik maar rustig hangen aan de lus,
 'k heb in een bijenkorf geen eigen honingraat,
 totdat een aardig meisje, met verholen lust
 onder haar zomersproetjes, mij haar plaats afstaat..

'k Zit opgepropt, hoor uit haar mond mijn vonnis:
 zo oud als een woestijnfossiel ben ik, een baard
 heb ik van wel een kilometer, ik lijk precies
 een afgeleefde beer. Toch zeg ik tegen haar:

– Jij, koningin in minirok van achttien jaren,
 ik dank je voor je plaats, vergeef mij het ongerief,
 en schrik niet van het aanbod van een halve gare:
 beschik over mijn tijd, indien het je belieft.

(vertaling: Willy Brill)

Noten en bronnen

¹ Het Joods Antifascistisch Comité werd in 1942 door de autoriteiten voor propagandadoeleinden opgericht. De joden zouden hun internationale contacten moeten gebruiken om het imago van de Sovjet-Unie te verbeteren. Michoils werd al spoedig voorzitter. Andere vooraanstaande leden waren Itsik Fefer en Ilja Ehrenburg. Het comité werd het belangrijkste joods-culturele orgaan in oorlogstijd. In 1948 werd, zoals bekend, Michoils als eerste van de groep geliquideerd. Stalin verbood tegelijkertijd de activiteiten van het comité en geeft opdracht de drukplaten van het zwartboek over de ondergang van het Russische jodendom (waaraan Ehrenburg werkte) te vernietigen.

² Sutzkever schrijft hier 'mita' met een tav. Dit is een wrange woordspeling; mita met een tav betekent dood, terwijl mita met een tet bed of draagbaar betekent. De tet ligt hier iets meer voor de hand en inderdaad... in *Di Festoeng*, waarin het uiteindelijke gedicht wordt gepubliceerd, staat er een tet. Maar de keuze is niet definitief! In een latere publicatie van het gedicht staat er geen taf en gen tet, maar is het woord vervangen door 'aron', wat doodkist betekent.

³ Henk Meijering, 'De thematisering van de shoah in de Jiddisje literatuur', in:: Elrud Ibsch, Anja de Feijter, Dick Schram (red.), *De lange schaduw van vijftig jaar. Voorstellingen van de Tweede Wereldoorlog in literatuur en geschiedenis*. Garant, Leuven/Apeldoorn 1996.

⁴ Zowel in de Jiddisje als de Nederlandse uitgave van *Groen Aquarium* (in de vertaling van Willy Brill en Mira Rafalowicz) zijn ook de later geschreven verhalen uit *Dagboek van de Messias* opgenomen. De staking van de doodgravers komt uit dit tweede deel.

Avraham Sutzkever, *Wilner Geto*. Parijs 1945

Avraham Sutzkever, *Di Festoeng*. New York 1945

Avraham Sutzkever, *Griner Akwarioem*. Jeruzalem 1975

Avraham Sutzkever, *Di newoeë foen sjwartsaplen*. Jeruzalem 1989

Avraham Sutzkever, *Groen aquarium & Dagboek van de Messias*. Vassallucci, Amsterdam 1998

Joseph Leftwich, *Avraham Sutzkever, Partisan Poet*. Londen 1972

Ruth Whitman, *The Fiddle Rose*. Gedichten van Sutzkever uit de periode 1970-72. Detroit 1990 (Jiddisj en Engels)

